

Józef Młyński*, Katarzyna Stankiewicz**

**NIEFORMALNA OPIEKA
NAD OSOBAMI STARSZYMI
WOBEC ZMIANY POKOLENIOWEJ.
WYZWANIA DLA ZARZĄDZANIA W USŁUGACH
RODZINY I POLITYKI SPOŁECZNEJ**

Streszczenie

Nieformalna opieka rodzinna nad osobami starszymi wpisana jest w tradycje polskiej rodziny i stanowi wyraz solidarności międzypokoleniowej. Jednak coraz częściej również w naszym kraju ustępuje miejsca formom opieki instytucjonalnej. Tymczasem opieka nieformalna odpowiada na promowane w krajach zachodnich i polityce unijnej idee deinstytucjonalizacji opieki nad osobami starszymi. Jest to istotny wymiar zarządzania w usługach samorządowych. Celem tekstu jest przedstawienie nieformalnej opieki jako wyzwania dla rodziny oraz polityki społecznej w kontekście przemian społeczeństwa polskiego, z uwzględnieniem zmian pokoleniowych. Temat opieki rodzinnej i jej uwarunkowań społecznych zostanie omówiony na podstawie przeglądu dostępnej literatury, przepisów prawnych i działań z zakresu polityki społecznej

Słowa kluczowe: opieka nieformalna, nieformalny opiekun rodzinny, osoby starsze, rodzina, polityka społeczna, wsparcie społeczne, pokolenie Y

Wstęp

Wraz z nasilającymi się zmianami demograficznymi i społeczno-kulturowymi mamy obecnie do czynienia ze wzrostem znaczenia nieformalnej opieki nad osobami starszymi, która świadczona jest w ramach rodziny. Jednocześnie coraz trudniejsza staje się sytuacja opiekuna nieformalnego, co możemy traktować jako wyzwanie zarówno dla samej rodziny, jak też dla polityki społecznej państwa. Z jednej strony społec-

* Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, e-mail: jozef.mlynski@up.krakow.pl, ORCID: 0000-0002-2475-9658.

** Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, e-mail: katarzyna.stankiewicz@uksw.edu.pl, ORCID: 0000-0003-0554-4261.

czeństwo szybko się starzeje, coraz większy odsetek stanowią w nim osoby starsze, co dotyczy również sytuacji w Polsce. Z drugiej natomiast decyzje o założeniu rodziny i posiadaniu potomstwa przez przedstawicieli młodszych pokoleń odkładane są na później, a dzietność jest ograniczana, co generuje wiele problemów społecznych związanych ze świadczeniem opieki rodzinnej, począwszy od powszechnie znanych dylematów przedstawicieli tzw. *sandwich generation*. Mniejsza dzietność pośrednio przekłada się również na to, że obowiązek opieki nad starzejącymi się rodzicami nie rozkłada się już na kilkoro dzieci, jak bywało dawniej. Jeżeli do tej sytuacji dołożymy narastającą mobilność, charakterystyczną zwłaszcza dla młodszych pokoleń, odpowiedzialnych za opiekę nad rodzicami, wyraźnie widzimy, w jak trudnym momencie – jeśli chodzi o organizację opieki nad seniorami – obecnie się znajdujemy jako polskie społeczeństwo, co zresztą odpowiada sytuacji w innych krajach starzejącej się Europy. Jednak to akurat w Polsce tradycje opieki nad seniorami w ramach rodziny są bardzo silne, co jest jednocześnie pewnym obciążeniem dla młodych, ale też siłą społeczną do wykorzystania przy planowaniu polityki społecznej państwa.

Opieka nieformalna nad osobami starszymi, świadczona w rodzinie, jest ściśle powiązana z polską tradycją i kulturą i stanowi wyraz solidarności międzypokoleniowej. Obowiązek sprawowania takiej opieki przez najbliższych wydaje się czymś naturalnym i oczywistym. Takie nastawienie ciągle dominuje w społeczeństwie polskim, pokazując znaczenie rodziny i siłę tworzonych w jej ramach sieci społecznych jako międzygeneracyjnych zobowiązań¹. Nie oznacza to jednak, że sprawowanie opieki nad starszymi przez młodsze pokolenie, w tym zwłaszcza dorosłe dzieci, nie jest dla nich obciążeniem. Rodzinni opiekunowie skarżą się na nadmiar obowiązków, brak czasu i środków finansowych, ale również na wykluczenie zawodowe i brak wystarczającego wsparcia ze strony państwa². Nieformalna opieka rodzinna nad osobami starszymi może być zatem postrzegana jako wyzwanie – zarówno z perspektywy rodziny, jak i państwa, również jako obszar zarządzania w usługach społecznych. Przemiany polskiej rodziny, zmiany pokoleniowe oraz szybko postępujące starzenie się polskiego społeczeństwa czynią te wyzwania tym bardziej znaczącymi.

¹ A. Abramowska-Kmon [i in.], *W stronę sprawiedliwej troski. Opieka nad osobami starszymi w Polsce*, Warszawa 2022, s. 33.

² M. Rosochacka-Gmitrzak, *Wsparcie opiekunów nieformalnych – w stronę równowagi społecznych oczekiwań i opiekuńczych możliwości państwa* [w:] *Publiczna troska, prywatna opieka. Społeczności lokalne wobec osób starszych*, red. M. Raław, Warszawa 2011, s. 145–146.

Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie nieformalnej opieki rodzinnej jako wyzwania dla rodziny oraz polityki społecznej w Polsce z uwzględnieniem idei solidarności międzypokoleniowej oraz zmian pokoleniowych, a zwłaszcza wchodzenia w rolę opiekunów przedstawicieli kolejnego pokolenia urodzonych już w latach 80. (tzw. pokolenie Y, zwane też „millenialsami”). Temat zostanie omówiony na podstawie przeglądu dostępnej literatury, w tym również ustaleń dotyczących kierunków i form działania w ramach polityki społecznej na rzecz osób starszych i ich rodzin. Analiza będzie punktem wyjścia dla sformułowania szeregu praktycznych rekomendacji w zakresie wsparcia rodzinnych opiekunów nieformalnych.

Nieformalna opieka rodzinna nad osobami starszymi

Warto wyjść od doprecyzowania rozumienia zawartego w tytule pojęcia „osoba starsza”, przyjmując, że starość jest kolejnym okresem w życiu człowieka, następującym po etapie dojrzałości. Określenie „osoba starsza”, podobnie jak bliski znaczeniowo termin „senior”³, co prawda odwołuje się do wieku, ale nie ma jednoznacznego odniesienia do określonej cezur, kiedy to można już kogoś nazwać „starszym”. Pojęcie to jest wykorzystywane w dokumentach unijnych i wydaje się neutralne, jednak każdorazowo wymaga dookreślenia. Można przyjąć, że starość jako etap rozwoju człowieka odnosi się do osiągnięcia przez jednostkę wieku emerytalnego i zakończenia aktywności zawodowej⁴.

W literaturze z zakresu gerontologii społecznej znajdziemy wskazanie na swego rodzaju „stopniowalność” starości. Etap ten dzielony bywa na trzy okresy: przejściowy (60–75 lat), wieku podeszłego (po 75. roku życia) i wieku starczego (po 90. roku)⁵. Kazimierz Dzieńo proponuje nieco inny podział: starość początkowa (60–69 lat), wiek przejściowy

³ Zgodnie z definicją słownikową senior to „najstarszy wiekiem członek rodziny lub rodu”. *Słownik języka polskiego PWN*, red. W. Doroszewski, 1997, <http://sjp.pwn.pl> (21.05.2023). Jednak potocznie termin senior odnosi się do osoby starszej. Na użytek tego tekstu pojęcia „osoba starsza” i „senior” stosowane są zamiennie.

⁴ B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006, s. 73; K. Szczeszek, *Spokojny wieczór życia? – rozważania nad czasem wolnym w okresie starości* [w:] *Starość w perspektywie studiów pedagogicznych*, red. A. Tokaj, Leszno 2008, s. 124–125; T. Różański, *Wybrane problemy czasu wolnego ludzi starszych w Polsce* [w:] *Starość, poznać, przeżyć, zrozumieć*, red. M. Halicka, J. Halicki, E. Kramkowska, Białystok 2016, s. 391.

⁵ *Słownik pedagogiki i psychologii. Zagadnienia. Pojęcia. Terminy*, red. K. Janus, Warszawa 2011, s. 267.

(70–74 lata), starość zaawansowana (75–84 lata) oraz starość niedołężna – 85 lat i więcej⁶. Popularny jest również podział na „młodych starych” oraz „starych starych”, do którego odnosi się zestawienie „trzeciego” i „czwartego wieku”. O ile trzeci wiek jest czasem samodzielnego funkcjonowania już po okresie dojrzałości, w stosunkowo dobrym stanie zdrowia, to w przypadku czwartego wieku rośnie zależność seniora od opiekuna w zakresie realizacji różnego typu potrzeb opiekuńczych⁷.

W tej analizie przedmiotem zainteresowania będzie przede wszystkim opieka nad osobami starszymi czwartego wieku, nazywanymi „starymi starymi”, których samodzielne funkcjonowanie bez dodatkowej pomocy jest już znacząco utrudnione ze względu na ograniczenia związane z wiekiem i zdrowiem. Jako początek czwartego wieku przyjmujemy tutaj – w odniesieniu do warunków polskich – 75. rok życia⁸.

Obecnie funkcjonują w Polsce dwie formy opieki nad osobami starszymi, nieformalna i formalna. Opieka nieformalna opiera się przede wszystkim na więzach rodzinnych i jako taka była historycznie pierwsza, poprzedzając działania zorganizowane, prowadzone w ramach instytucji⁹. Jej źródłem jest idea solidarności międzypokoleniowej, którą Piotr Szukalski definiuje jako „poczucie wzajemnej odpowiedzialności wobec osób przynależących do innych generacji”¹⁰. Autor wskazuje na jej związek z więzią międzypokoleniową, która aktywizuje się w konkretnych działaniach na rzecz przedstawicieli innego pokolenia, uwzględniających ich potrzeby, interesy i opinie¹¹.

Tradycyjnie opieka nad starzejącymi się rodzicami należała w Polsce do powinności dzieci w ramach tzw. wymiany funkcji opiekuńczej¹². Sprawowana przez bliskich opieka wpisuje się w system hierarchicznego

⁶ M. Kuś, M. Szwed, *Realizacja potrzeb ludzi starszych a zadania samorządu terytorialnego*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie”, 2012, wydanie specjalne, s. 303.

⁷ P. Szukalski, *Ageizm – dyskryminacja ze względu na wiek* [w:] *Starzenie się ludności Polski – między demografią a gerontologią społeczną*, red. J.T. Kowaleski, P. Szukalski, Łódź 2008, s. 154.

⁸ P. Błędowski [i in.], *Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce*, Warszawa 2012, s. 16.

⁹ A. Kamińska [i in.], *Wsparcie dla opiekunów nieformalnych osób niesamodzielnych – doświadczenia krakowskie* [w:] *Edukacyjne, społeczne i medyczne konteksty w perspektywie zmian cywilizacyjnych*, red. A. Mirczak, K. Jagielska, Kraków 2021, s. 146.

¹⁰ P. Szukalski, *Czym jest solidarność międzypokoleniowa?* [w:] *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, red. D. Kałuża, P. Szukalski, Łódź 2010, s. 14.

¹¹ *Ibidem*.

¹² B. Szatur-Jaworska, *Sytuacja rodzinna i potrzeby opiekuńcze ludzi starych w Polsce*, „Studia BAS”, 2012, nr 2, s. 74–75.

modelu kompensacyjnego rodziny, w ramach którego odpowiedzialność za starszych spoczywa na rodzinie¹³, a korzystanie z form pomocy instytucjonalnej wiązało się z oskarżeniami o brak wdzięczności po stronie dzieci i bezdusność z ich strony¹⁴.

Również współcześnie rodzina zajmuje pierwsze miejsce w zapewnianiu opieki swoim członkom, nie tylko osobom starszym, ale także dzieciom czy osobom przewlekle chorym i z niepełnosprawnością. W przypadków osób starszych z reguły jako pierwszy rolę opiekuna podejmuje współmałżonek, w dalszej kolejności dzieci, a następnie inni członkowie rodziny¹⁵. Co prawda ciągle nie ma w Polsce dużego społecznego poparcia dla umieszczania seniorów w placówkach opieki, jednak – jak wskazują niektórzy autorzy – niekoniecznie jest to przejawem silnych więzi rodzinnych. Może być również wskazaniem na utrudniony dostęp do instytucji opieki stacjonarnej oraz niezadowalającej jakości świadczonych tam usług, szczególnie dla mieszkańców obszarów wiejskich, ze względu na relatywne zarządzanie władz gminnych organizujących publiczną opiekę środowiskową¹⁶.

Opiekunem nieformalnym nazywamy osobę, która „dostarcza regularnego, trwałego, fizycznego i (lub) emocjonalnego wsparcia oraz asysty przy czynnościach dnia codziennego komuś, [...] kogo psychofizyczną kondycję można określić jako słabą”¹⁷. Zwykle za ten rodzaj opieki nie pobiera się wynagrodzenia¹⁸. Określenie „rodzinny opiekun

¹³ Jest to zgodne z nadrzędną w polityce społecznej zasadą subsydiarności. Zob. np. A. Regulska, *Pomocniczość jako zasada przyznawania świadczeń z systemu pomocy społecznej. Perspektywa pedagogiczna*, „Studia Elckie”, 2020, nr 4, s. 471; por. Z. Szweda-Lewandowska, *Modele opieki nad osobami niesamodzielnymi*, „Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, 2014, nr 197, s. 215–224; J. Krzyszkowski, *Pomoc społeczna wobec starzenia się społeczeństwa polskiego*, „Przegląd Socjologiczny”, 2013, nr 2, s. 9–13.

¹⁴ A. Janowicz, *Rola opiekunów nieformalnych w opiece u kresu życia. Przyczynek do badań w ramach projektu European Palliative Care Academy (EUPCA)*, „Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne”, 2014, nr 4, s. 162.

¹⁵ E. Bojanowska, *Opieka nad ludźmi starszymi [w:] Przygotowanie do starości. Polacy wobec starzenia się*, red. P. Szukalski, Warszawa 2009, s. 233.

¹⁶ J. Krzyszkowski, *Pomoc społeczna wobec starzenia się społeczeństwa polskiego*, „Przegląd Socjologiczny”, 2013, nr 2, s. 14.

¹⁷ K. Czub, S. Szyrka, M. Zaręba, *Pogłębione studium usług opiekuńczych skierowanych do osób starszych. Środowiskowa opieka formalna i nieformalna. Raport z badań*. Poznań 2017; por. S. Savage, N. Carvill, *The relationship between taking an informal caring role and social exclusion [w:] Theorising Social Exclusion*, red. A. Taket [i in.], London–New York 2009, s. 87.

¹⁸ *Wytyczne w zakresie realizacji przedsięwzięć w obszarze włączenia społecznego i zwalczania ubóstwa z wykorzystaniem środków Europejskiej Funduszu Społecznego*

nieformalny” odnosi się natomiast do członków rodziny pełniących tę rolę w stosunku do wymagającego pomocy seniora bez profesjonalnego przygotowania w tym zakresie. Do zadań opiekuna należy udzielanie różnego rodzaju wsparcia osobie starszej, w tym wsparcia: instrumentalnego (pomoc w przemieszczaniu się, robieniu zakupów itp.), pielęgnacyjnego (higiena osobista, karmienie itp.), informacyjnego (np. w razie potrzeby kontaktu z instytucjami zajmującymi się usługami dla osób starszych) oraz emocjonalnego¹⁹.

Opieka nieformalna oferowana przez członków rodziny stoi obecnie przed wieloma wyzwaniami. Starzejące się społeczeństwo, przemiany społeczno-kulturowe oraz postępująca mobilność przedstawicieli młodszych pokoleń połączona z dużym transferem zawodowym i pracowniczym wymuszają zmiany w funkcjonowaniu rodziny i jej cyklu. Młodzi zakładają rodziny później, „odkładają” posiadanie potomstwa, związki nieformalne i tymczasowe stają się normą, podobnie jak patchworkowość rodziny²⁰. Wraz z kryzysem rodziny rozluźniają się więzi międzypokoleniowe, a tym samym gotowość do reorganizacji życia w związku z wejściem w rolę opiekuna osoby starszej²¹. Sprawowanie opieki nad seniorem dezorganizuje życie codzienne, ogranicza funkcjonowanie na rynku pracy, zabiera czas wolny. Tymczasem młodsze pokolenia nastawione są na budowanie kariery, rozwijanie swojego potencjału i zaspokajanie osobistych potrzeb. Zajmowanie się starzejącymi rodzicami staje się znaczącym obciążeniem²². W tej sytuacji rozwiązaniem wydaje się wsparcie ze strony instytucji poprzez usługi świadczone w formie stacjonarnej czy też półstacjonarnej, jak również w domu osoby starszej.

i Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego na lata 2014–2020 z 24 października 2015 r.

¹⁹ K. Czub, S. Szpyrka, M. Zaręba, *op.cit.*

²⁰ A. Kwak, *Współczesna rodzina – czy tylko problem struktury zewnętrznej?* [w:] *Rodzina wobec wyzwań współczesności. Wybrane problemy*, red. I. Taranowicz, S. Grotowska, Wrocław 2015, s. 19.

²¹ E. Franczyk, *Osoba starsza a kryzys we współczesnej rodzinie w ujęciu systemowym*, „Horyzonty Wychowania”, 2021, nr 53, s. 69.

²² Obciążenie to jest wyjątkowo duże w przypadku przedstawicieli tzw. *sandwich generation*, osób, które m.in. ze względu na późne rodzicielstwo stają przed wyzwaniem sprawowania opieki jednocześnie nad dorastającymi dziećmi oraz starzejącymi się rodzicami. Dotyczy to zwłaszcza kobiet. Zob. Z. Szweda-Lewandowska, *Zapotrzebowanie na instytucjonalne formy pomocy osobom starszym w perspektywie dwudziestu pięciu lat w świetle aktualnych determinant w mikro- i makroskali* [w:] *Przestrzenne zróżnicowanie starzenia się ludności Polski. Przyczyny, etapy, następstwa*, red. J.T. Kowaleski, Łódź 2011, s. 173.

Opieka formalna nad seniorami w perspektywie polityki społecznej

Opieka formalna, która może być traktowana jako uzupełnienie opieki nieformalnej, odnosi się do usług instytucjonalnych, które zwykle zarządzane są przez odpowiednie osoby na stanowisku dyrektora. Można wyróżnić następujące ich rodzaje:

- 1) usługi opiekuńcze całodobowe (stacjonarne) – zapewnienie pełnej opieki w formie stacjonarnej (domy pomocy społecznej), zaspokojenie podstawowych potrzeb: fizjologicznych, jedzenia, zamieszkania, ochrony, higieny, pielęgnacji, rehabilitacji, edukacji, bezpieczeństwa socjalnego, rekreacji, kontaktu z otoczeniem, w tym także opieka paliatywna;
- 2) usługi opiekuńcze dzienne (półstacjonarne) – pomoc w formie stacjonarnej skierowana do osób w podeszłym wieku oraz osób samotnych, lecz niewymagających całodobowej opieki (dzienne domy opieki); zaspokojenie potrzeb bytowych, aktywizacja seniora, terapie zajęciowe, rehabilitacja, rekreacja i inne;
- 3) usługi opiekuńcze w domu zamieszkania – realizowane poprzez świadczenia niepieniężne przez instytucjonalnych opiekunów osób starszych, do których należy m.in. zapewnienie pomocy higienicznej, bezpieczeństwa socjalnego, medycznego, przygotowania i podania posiłków oraz pomocy logistycznej; opieka pielęgniarska długoterminowa, opieka pielęgniarki podstawowej opieki zdrowotnej i inne;
- 4) inne usługi, jak teleopieka i telemedycyna, pomoc specjalistyczna, poradnictwo rodzinne, wsparcie ze strony innych organizacji, jak związki wyznaniowe i Kościół katolicki²³.

Opieka formalna wobec osób starszych ogniskuje się zatem w przestrzeni instytucjonalnej, zapewniając generacji starszych różnego rodzaju usługi opiekuńcze, w tym pielęgnacyjne i medyczne, świadczone w placówkach oraz w miejscu zamieszkania, w ramach pomocy środowiskowo-domowej. Z perspektywy polityki społecznej usługi opieki formalnej określamy natomiast jako opiekuńcze świadczenia realizowane w ramach opieki medycznej, pozamedycznej oraz pomocy społecznej. Wsparcie kierowane jest do osób, których stan zdrowia wymaga korzystania z opieki długoterminowej. Odpowiedzią jest oferta świadczeń opiekuńczych i rehabili-

²³ *Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność*, 2018, Uchwała nr 161 Rady Ministrów z dnia 26 października 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu.

tacyjnych, realizowanych w wyspecjalizowanych placówkach lub jako opieka środowiskowa²⁴.

Z badań wynika, że ten rodzaj opieki w zarządzaniu wymaga wzmocnienia, zwłaszcza w przypadku osób całkowicie niesamodzielnych. Zwraca się uwagę, iż „system zapewniający usługi opieki długoterminowej, jaki funkcjonuje w Polsce, jest niejednolity i niespójnie skonstruowany. Środki przeznaczane na ten cel nie zapewniają kompleksowej opieki wszystkim potrzebującym [...]. Również różnice w formach świadczeń oraz w podmiotach odpowiedzialnych za ich świadczenie powodują dezorientację osób potrzebujących pomocy”²⁵.

Działania na rzecz osób starszych realizowane w ramach polityki społecznej państwa, zarówno w obszarze opieki formalnej, jak również wsparcia opiekunów nieformalnych, wpisują się w szerszą perspektywę polskiej polityki senioralnej, której model został stworzony w 2013 roku²⁶. Objął on swoim zakresem ogół „celowych działań organów administracji publicznej wszystkich szczebli oraz innych organizacji i instytucji, które realizują zadania i inicjatywy kształtujące warunki godnego i zdrowego starzenia się”²⁷. Priorytetowe cele polityki społecznej wobec osób starszych wyznaczono natomiast w 2018 roku i zapisano w dokumencie *Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność*²⁸. Znalazły się tutaj m.in. wskazania do poprawy zróżnicowania środowiskowych form opieki dziennej, podniesienia profesjonalizacji w obszarze opieki nieformalnej oraz rozwój teleopieki i telemedycyny, wyznaczając kierunki dalszych działań w obszarze opieki nad seniorami.

Nadrzędną ideą, wyznaczającą kierunek przemian w zakresie polityki społecznej, jest deinstytucjonalizacja usług, odnoszona m.in. do działań na rzecz osób starszych w perspektywie rozwoju polityki senioralnej²⁹. Deinstytucjonalizację – która bywa nazywana również przez badaczy polskich „uśrodowiskowaniem”³⁰ – możemy rozumieć jako

²⁴ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, art. 8, 15, 19, 23, 36 (Dz.U. 2004, nr 64, poz. 593).

²⁵ *Pogłębione studium usług opiekuńczych skierowanych do osób starszych. Środowiskowa opieka formalna i nieformalna. Raport z badań*, Poznań 2017.

²⁶ J. Krzyszkowski, *Pomoc...*, s. 9–31.

²⁷ *Założenia długofalowej polityki senioralnej w Polsce na lata 2014–2020*. 2013. Załącznik do uchwały nr 238 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. (poz. 118), s. 4.

²⁸ *Polityka społeczna wobec...*

²⁹ J. Krzyszkowski, *Deinstytucjonalizacja usług dla seniorów jako element polityki senioralnej*, „Problemy Polityki Senioralnej. Studia i Dyskusje”, 2018, nr 3, s. 45.

³⁰ M. Rymśza, *Usługi społeczne i nowy profesjonalizm praktyk pomocowych*, „Forum Akademickie”, 2021, nr 7/8.

proces rozwoju usług opiekuńczych na poziomie rodziny i lokalnej społeczności, który miałby umożliwić pozostawanie przez osobę potrzebującą pomocy jak najdłużej w swoim środowisku oraz ograniczyć zapotrzebowanie na opiekę instytucjonalną³¹. Jest to zatem w miarę możliwości stopniowe odchodzenie od świadczenia opieki w dużych placówkach w kierunku wsparcia i profesjonalizacji działań opiekuńczych na rzecz seniorów w środowisku rodzinnym i lokalnym. Rodzinna opieka nieformalna wpisuje się w ideę deinstytucjonalizacji usług społecznych.

Pokolenie Y wobec starzejących się rodziców

Zmiany pokoleniowe przekładają się na funkcjonujące w społeczeństwie wzorce opieki i postawy społeczne w tym zakresie. Relacje między dziećmi i rodzicami odzwierciedlają w dużym stopniu stosunki między przedstawicielami różnych generacji³². U podstaw różnic leżą wartości i cele realizujące się w konkretnych wyborach i działaniach. Wraz z następowaniem kolejnych generacji zachodzą zmiany w dominującym modelu wsparcia osób starszych, zwłaszcza w zakresie opieki sprawowanej w rodzinie³³.

W tym kontekście warto przyjrzeć się pokoleniu Y (inaczej tzw. millenialsom – „pokolenie Millenium”), które właśnie staje przed wyzwaniem podjęcia opieki nad swoimi starzejącymi się rodzicami. Jest to o tyle ciekawe, że ta generacja zdecydowanie różni się w swych wartościach i wyborach od poprzedzających ją³⁴.

Podejmując analizę, możemy zadać takie pytania, jak: Jakimi opiekunami osób starszych będą millenials? Jak będą odbierali ten obowiązek? Czy w ogóle podejmą się sprawowania opieki kosztem innych swo-

³¹ *Ogólnoeuropejskie wytyczne dotyczące przejścia od opieki instytucjonalnej do opieki świadczonej na poziomie lokalnych społeczności*, Bruksela 2012, Europejska Grupa Ekspertów ds. Przejścia od Opieki Instytucjonalnej do Opieki świadczonej na poziomie Lokalnych Społeczności, <https://www.power.gov.pl> (15.06.2023).

³² Przyjmujemy tutaj szerokie, socjologiczne rozumienie pojęcia „pokolenie” (inaczej „generacja” – terminy te stosujemy w tekście zamiennie), zgodnie z którym jest to „zbiorowość ludzi, którzy choć osobno i niezależnie od siebie, doświadczyli takich samych ważnych wydarzeń historycznych, przeżyli te same sytuacje i reagowali na te same wyzwania, co znalazło wyraz w ich przekonaniach, regułach i wartościach oraz wytworzyło poczucie wspólnego losu”. Zob. J. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2005, s. 175.

³³ W. Wrzesień, *Relacje międzypokoleniowe a rodzina*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, 2000, nr 12, s. 57–70.

³⁴ M. Kwiatkowski, *Pokolenie Y na współczesnym rynku pracy. Psychospołeczne uwarunkowania startu zawodowego*, Warszawa 2019, s. 20–21.

ich aktywności, czy też może będą starali się w inny sposób wywiązać ze swoich społecznych powinności? Trudno jest na podstawie dostępnej literatury przedmiotu udzielić odpowiedzi na te pytania, jednak używając ich, można podjąć się zarysowania wyzwań, jakie stoją przed nieformalnymi opiekunami rodzinnymi współcześnie, w kontekście następującej zmiany pokoleniowej.

Pokolenie Y, którego nazwa pochodzi od skrótu dla angielskiego *why*³⁵, jest szeroko omawiane i badane w kontekście wyzwań związanych z jego funkcjonowaniem na rynku pracy oraz zarządzaniem. Wydaje się jednak, że równie istotny i zyskujący właśnie na aktualności temat stanowi opieka nad rodzicami, zresztą nierozłączna od życia zawodowego millenialsów, ich stosunku do pracy oraz dążeń do zachowania *worklife balance*.

Jako daty urodzenia millenialsów badacze najczęściej określają przedział lat 1980–1994. W polskim kontekście to osoby urodzone pod koniec okresu „zimnej wojny”, uczące się już w wolnej Polsce, wkraczające w dorosłe życia na przełomie wieków (stąd określenie „millenialsi”). Członkowie tego pokolenia stanowią grupę wykształconą lepiej od swoich poprzedników. To pierwsza generacja, która funkcjonuje w pełni, i to od najmłodszych lat w świecie cyfrowym jako naturalnym dla siebie środowisku, wiedzę zdobywa natomiast przede wszystkim w Internecie. Internet jest dla młodych z tego pokolenia również podstawowym kanałem komunikowania się, przy czym istotne są tutaj media społecznościowe. Millenialsi są mobilni i otwarci na zmianę. Pracują, aby zapewnić sobie środki do życia, które toczy się – ich zdaniem – również poza pracą. Cenią sobie równowagę między życiem zawodowym a osobistym oraz rozwój własnych pasji. Jednocześnie dążą do zmiany świata na lepsze i w taką zmianę wierzą, przypisując sobie w tym zadaniu kluczową rolę³⁶. Jak czytamy w raporcie Deloitte’a z 2013 roku, dominującą cechą pokolenia Y jest chęć rozwoju i zdobywania nowych doświadczeń, a do najważniejszych wartości należą rodzina, zdrowie i właśnie własny rozwój³⁷.

Ciągłe poszukiwanie nowych wyzwań i pragnienie rozwoju przekłada się również na funkcjonowanie młodych na rynku pracy, którą millenialsi często zmieniają. W pracy ważne są dla nich nie tylko wyzwania

³⁵ E. Chester, *Młodzi w pracy. Jak zadbać o pracowników pokolenia Y*, Warszawa 2006, s. 187.

³⁶ Ch. Espinoza [i in.], *Millenialsi w pracy. 7 umiejętności, które powinni posiadać dwudziestokilkulatki, by móc pokonywać progi i bariery w życiu i pracy*, Warszawa 2016.

³⁷ *Pierwsze kroki na rynku pracy. Międzynarodowe badanie studentów i absolwentów 2013*, Deloitte. <http://www.deloitte.com> (16.05.2023).

i rozwój, ale również elastyczna forma zatrudnienia, pozwalająca na łączenie życia zawodowego z osobistym³⁸.

W literaturze znajdziemy opisy millenialsów jako generacji „rozpieszczonej” przez rodziców, którzy zapewniali im ciągłe wsparcie, budując w nich poczucie własnej wartości, ale też świadomość, że wiele im się należy. Jednocześnie to z reguły osoby zaangażowane społecznie, świadome problemów i wyzwań współczesnego świata, chętnie podejmujące działalność pomocową i wolontariacką³⁹.

Sylwia Stachowska wskazuje na takie czynniki, które ukształtowały tożsamość pokolenia millenialsów w Polsce, jak dorastanie w czasach gospodarki rynkowej, dostępność nowych technologii, kompetencje w tym zakresie, stosunkowo wysoki standard życia, duży wybór ścieżek edukacyjnych i zawodowych oraz mobilność i otwartość. Nie odbiegają one znacząco od tożsamości przedstawicieli pokolenia Y w innych krajach⁴⁰. Wymienione cechy są niezwykle istotne w kontekście podejmowania decyzji o podjęciu się sprawowania opieki nad starzejącym się rodzicem.

Zakończenie

Sprawowanie opieki nad starzejącymi się rodzicami jest wyrazem solidarności międzypokoleniowej na poziomie rodziny i jako takie jest wpisane w polską normę kultury. Współcześnie wiąże się ono jednak z dużymi ograniczeniami oraz różnego rodzaju obciążeniami po stronie opiekuna, funkcjonującego najczęściej bez wystarczającej sieci wsparcia społecznego i obciążonego innymi obowiązkami rodzinnymi oraz zawodowymi. Podsumowując wcześniejsze analizy, warto zauważyć, że młodzi z pokolenia Y stoją obecnie przed dużym wyzwaniem, jakim jest sprawowanie opieki nad starzejącymi się rodzicami. Od wsparcia ze strony państwa i samorządu będzie zależało, czy podejmą to wyzwanie oraz jak będą wypełniać swoje obowiązki. Należy mieć świadomość, że sprawowanie opieki nad osobą starszą wpływa nie tylko na wybory i funkcjonowanie opiekuna, ale kształtuje codzienność całej jego rodziny, w tym zwłaszcza współmałżonka i dzieci. Niezbędne wydaje się uwzględnienie specyfiki pokolenia millenialsów w rozwijaniu wsparcia dla rodzinnych opiekunów nieformalnych na poziomie polityki społecznej zarówno w jej wymiarze krajowym, jak i lokalnym.

³⁸ *The 2016 Deloitte Millennial Survey. Winning over the next generation of leaders*, Deloitte, <https://www.deloitte.com> (12.06.2023).

³⁹ M. Kwiatkowski, *op.cit.*, s. 26.

⁴⁰ S. Stachowska, *Oczekiwania przedstawicieli pokolenia Y wobec pracy i pracobawcy*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi”, 2012, nr 2, s. 34.

Na sprawowanie opieki nad bliską osobą starszą warto spojrzeć z dwóch perspektyw, a mianowicie wyzwiań stojących przed rodziną, w tym właśnie przed dorosłymi dziećmi, reprezentantami pokolenia Y, oraz przed polityką społeczną. Dla millenialsów, otwartych na świat i wyjątkowo mobilnych, zainteresowanych własnym rozwojem indywidualistów, poświęcenie się na rzecz pomocy osobom starszym będzie trudne. Pociągnięto za sobą określone wybory związane z życiem zawodowym, jak również osobistym, ograniczy mobilność, może też obniżyć standard życia. Problematiczne wydaje się zapewnienie tak ważnego dla millenialsów *worklife balance* przy obciążeniu dodatkowymi obowiązkami związanymi z opieką nad rodzicem/ami, zwłaszcza jeśli czasowo nałoży się to z wychowaniem dzieci.

Wyzwania po stronie polityki społecznej w zarządzaniu opiekunem wobec seniorów dotyczą dostosowania wsparcia nieformalnego do potrzeb wchodzącego w tę rolę pokolenia młodych przy jednoczesnym promowaniu idei solidarności międzypokoleniowej na poziomie rodziny oraz aktywnego starzenia się, pozwalającego przedłużyć czas samodzielności seniorów i możliwie ograniczyć ich potrzeby opiekuńcze. Millenialsi potrzebują kampanii społecznych kształtujących pozytywny obraz opiekuna osoby starszej i tego typu zaangażowania oraz promujących ideę solidarności międzypokoleniowej, które będą toczyły się w mediach społecznościowych. Również w ramach wsparcia sprawowania opieki w domu chętnie będą czerpać – jako pokolenie nowych technologii i Internetu – ze zdobyczy techniki wykorzystywanych w teleopiece, jak również umiejscawiać nowe technologie w usługach zarządzania. Aktywni wolontariacko zapewne wykorzystają sieci społeczne, w tym sąsiedzkie, ale tworzone przede wszystkim w przestrzeniach Internetu, jako źródła wsparcia i informacji. Millenialsi będą chcieli stać się możliwie profesjonalni w swoim zaangażowaniu opiekuńczym, do czego potrzebują wsparcia w postaci szkoleń i różnego typu materiałów edukacyjnych, zwłaszcza tych dostępnych on-line, z zakresu gerontologii i opieki. Nade wszystko wyzwaniem dla polityki społecznej wydaje się rozwinięcie oferty usług wspierających na poziomie środowiska lokalnego opiekuna osoby starszej, poszerzenie dostępności tych usług oraz podniesienie ich jakości. W kontekście potrzeb pokolenia Y istotne wydają się również regulacje na poziomie rynku pracy w kierunku jego elastyczności i dostępności zdalnych form zatrudnienia, które ułatwią młodym łączenie życia zawodowego ze sprawowaniem opieki.

Poniżej sformułowano szereg konkretnych rekomendacji do wykorzystania w kształtowaniu kierunków polityki społecznej w Polsce na rzecz wsparcia opiekunów nieformalnych oraz osób starszych, zgodnych

z ideą deinstytucjonalizacji opieki. Uwzględniają one specyfikę pokolenia Y, jego ograniczenia i potencjał.

Rekomendacje w zakresie zarządzania w usługach polityki społecznej:

- rozwijanie telemedycyny i teleopieki;
- prowadzenie kampanii społecznej w mediach społecznościowych promującej ideę solidarności międzypokoleniowej na poziomie rodziny;
- zapewnienie oferty szkoleniowej dla opiekunów nieformalnych umożliwiającej im podnoszenie kompetencji i rozwój w tym obszarze;
- wykorzystywanie zaangażowania wolontariackiego przedstawicieli pokolenia Y na rzecz rozwijania lokalnej sieci opieki nad osobami starszymi we współpracy z instytucjami i organizacjami działającymi na poziomie lokalnym;
- wspieranie oferty instytucji lokalnych (jak np. miejsca aktywności lokalnej, domy sąsiedzkie czy domy kultury) działających na rzecz integracji międzypokoleniowej oraz aktywizacji seniorów; kierowanie oferty do osób starszych wraz z ich opiekunami, co umożliwi budowanie sieci wsparcia środowiskowego;
- zarządzanie opiekunem społecznym;
- rozwijanie dziennych form opieki nad seniorami, poszerzanie dostępności oferty i jakości usług;
- rozwijanie wsparcia środowiskowego opiekunów w formie usług w miejscu zamieszkania seniora, takich jak opieka pielęgnarska, podwyższenie dostępności i standardu tych usług;
- zapewnienie urlopów wytchnieniowych dla opiekunów nieformalnych;
- tworzenie liderów opieki społecznej w usługach społecznych.

Uwzględnienie kierunków rozwoju usług opiekuńczych zgodnych z potrzebami wchodzących w rolę opiekunów osób starszych przedstawicieleli pokolenia Y, jak również jego następców, jest nie tylko wyzwaniem, ale również szansą na nowy wymiar nieformalnej opieki, która może stać się nowoczesna i profesjonalna, pełniona w sposób zaangażowany, z wykorzystaniem sieci wsparcia środowiskowego, co będzie sprzyjać stopniowej deinstytucjonalizacji usług opiekuńczych na rzecz osób starszych w Polsce oraz realizacji idei solidarności międzypokoleniowej.

Bibliografia

- Abramowska-Kmon A. [i in.], *W stronę sprawiedliwej troski. Opieka nad osobami starszymi w Polsce*, Warszawa 2022.
- Błądowski P. [i in.], *Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce*, Warszawa 2012.

- Bojanowska E., *Opieka nad ludźmi starszymi* [w:] *Przygotowanie do starości. Polacy wobec starzenia się*, red. P. Szukalski, Warszawa 2009.
- Chester E., *Młodzi w pracy. Jak zadbać o pracowników pokolenia Y*, Warszawa 2006.
- Czub K., Szpyrka S., Zaręba M., *Pogłębione studium usług opiekuńczych skierowanych do osób starszych. Środowiskowa opieka formalna i nieformalna. Raport z badań*, Poznań 2017.
- Espinoza C. [i in.], *Milenialsi w pracy. 7 umiejętności, które powinni osiąść dwudziestokilkulatki, by móc pokonywać progi i bariery w życiu i pracy*, Warszawa 2016.
- Franczyk E., *Osoba starsza a kryzys we współczesnej rodzinie w ujęciu systemowym*, „Horyzonty Wychowania”, 2021, nr 53.
- Janowicz A., *Rola opiekunów nieformalnych w opiece u kresu życia. Przyczynek do badań w ramach projektu European Palliative Care Academy (EUPCA)*, „Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne”, 2014, nr 4.
- Kamińska A. [i in.], *Wsparcie dla opiekunów nieformalnych osób niesamodzielnych – doświadczenia krakowskie* [w:] *Edukacyjne, społeczne i medyczne konteksty w perspektywie zmian cywilizacyjnych*, red. A. Mirczak, K. Jagielska, Kraków 2021.
- Krzyszkowski J., *Deinstytucjonalizacja usług dla seniorów jako element polityki senioralnej*, „Problemy Polityki Senioralnej. Studia i dyskusje”, 2018, nr 3.
- Krzyszkowski J., *Pomoc społeczna wobec starzenia się społeczeństwa polskiego*, „Przełom Socjologiczny”, 2013, nr 2.
- Kuś M., Szwed M., *Realizacja potrzeb ludzi starszych a zadania samorządu terytorialnego*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie”, 2012, wydanie specjalne.
- Kwak A., *Współczesna rodzina – czy tylko problem struktury zewnętrznej?* [w:] *Rodzina wobec wyzwań współczesności. Wybrane problemy*, red. I. Taranowicz, S. Grotowska, Wrocław 2015.
- Kwiatkowski M., *Pokolenie Y na współczesnym rynku pracy. Psychospołeczne uwarunkowania startu zawodowego*, Warszawa 2019.
- Ogólnoeuropejskie wytyczne dotyczące przejścia od opieki instytucjonalnej do opieki świadczonej na poziomie lokalnych społeczności*, Europejska Grupa Ekspertów ds. Przejścia od Opieki Instytucjonalnej do Opieki świadczonej na poziomie Lokalnych Społeczności, <https://www.power.gov.pl> (15.06.2023).
- Pierwsze kroki na rynku pracy. Międzynarodowe badanie studentów i absolwentów 2013*, Deloitte, <http://www.deloitte.com> (16.05.2023).
- Pogłębione studium usług opiekuńczych skierowanych do osób starszych. Środowiskowa opieka formalna i nieformalna. Raport z badań*, Poznań 2017.
- Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność*. 2018. Uchwała nr 161 Rady Ministrów z dnia 26 października 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu.
- Regulska A., *Pomocniczość jako zasada przyznawania świadczeń z systemu pomocy społecznej. Perspektywa pedagogiczna*, „Studia Elckie”, 2020, nr 4.
- Rosochacka-Gmitrzak M., *Wsparcie opiekunów nieformalnych – w stronę równowagi społecznych oczekiwań i opiekuńczych możliwości państwa* [w:] *Publiczna troska, prywatna opieka. Społeczności lokalne wobec osób starszych*, red. M. Raclaw, Warszawa 2011.
- Róžański T., *Wybrane problemy czasu wolnego ludzi starszych w Polsce* [w:] *Starość, poznać, przeżyć, zrozumieć*, red. M. Halicka, J. Halicki, E. Kramkowska, Białystok 2016.

- Rymsza M., *Usługi społeczne i nowy profesjonalizm praktyk pomocowych*, „Forum Akademickie”, 2021, nr 7/8.
- Savage S., Carvill N., *The relationship between taking an informal caring role and social exclusion* [w:] *Theorising Social Exclusion*, red. A. Taket [i in.], London–New York 2009.
- Stachowska S., *Oczekiwania przedstawicieli pokolenia Y wobec pracy i pracodawcy*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi”, 2012, nr 2.
- Szatur-Jaworska B., *Sytuacja rodzinna i potrzeby opiekuńcze ludzi starych w Polsce*, „Studia BAS”, 2012, nr 2.
- Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dziegielewska M., *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006.
- Szczeszek K., *Spokojny wieczór życia? – rozważania nad czasem wolnym w okresie starości* [w:] *Starość w perspektywie studiów pedagogicznych*, red. A. Tokaj, Leszno 2008.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2005.
- Szukalski P., *Czym jest solidarność międzypokoleniowa? [w:] Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, red. D. Kałuża, P. Szukalski, Łódź 2010.
- Szukalski P., *Ageizm – dyskryminacja ze względu na wiek [w:] Starzenie się ludności Polski – między demografią a gerontologią społeczną*, red. J.T. Kowaleski, P. Szukalski, Łódź 2008.
- Szweda-Lewandowska Z., *Modele opieki nad osobami niesamodzielnymi*, „Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, 2014, nr 197.
- Szweda-Lewandowska Z., *Zapotrzebowanie na instytucjonalne formy pomocy osobom starszym w perspektywie dwudziestu pięciu lat w świetle aktualnych determinant w mikro- i makroskali [w:] Przestrzenne zróżnicowanie starzenia się ludności Polski. Przyczyny, etapy, następstwa*, red. J.T. Kowaleski, Łódź 2011.
- The 2016 Deloitte Millennial Survey. Winning over the next generation of leaders*. Deloitte, <https://www.deloitte.com> (12.06.2023).
- Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 (Dz. U. 2004, nr 64, poz. 593).
- Wytyczne w zakresie realizacji przedsięwzięć w obszarze włączenia społecznego i zwalczania ubóstwa z wykorzystaniem środków Europejskiej Funduszu Społecznego i Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego na lata 2014–2020 z 24 października 2015 r.*
- Założenia długofalowej polityki senioralnej w Polsce na lata 2014–2020*. 2013. Załącznik do uchwały nr 238 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. (poz. 118).

**Informal care for the elderly in the face of generational change.
Challenges for management in family services and social policy**

Abstract

Informal family care for the elderly is embedded in the traditions of the Polish family and is an expression of intergenerational solidarity. However, it is also increasingly giving way to forms of institutional care in Poland. Meanwhile, informal care responds to

the idea of deinstitutionalization of care for the elderly promoted in Western countries and EU policy. The aim of the text is to discuss informal care in the context of generational change, especially the characteristics of Generation Y, whose representatives are now entering the roles of caregivers of the elderly. Informal care will be presented as a challenge for family and social policy in Poland. The topic will be discussed on the basis of a review of the available literature on the subject. The analysis will form the basis for recommendations for social policy actions.

Keywords: informal care, management informal family caregiver, elderly, family, social policy, social support, generation Y